

Темиралиева Г.Т.

**ОШ, ЖАЛАЛ-АБАД АЙМАКТАРЫНДА АЛГАЧКЫ АЙМАК ТААНУУ
МУЗЕЙЛЕРИНИН УЮШТУРУЛУШУ**

Темиралиева Г.Т.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПЕРВЫХ МУЗЕЕВ В РЕГИОНАХ ОШ И ДЖАЛАЛ-АБАД

G.T. Temiralieva

ORGANIZATION FIRST MUSEUMS IN INLAND OF OSH AND DJALAL-ABAD

УДК:947-256/85

В данной статье исследуется история становления Ошских и Джалалабадских краеведческих музеев, впервые организовавшихся на юге Кыргызстана.

In this article search the history grew of Osh and Djalalabad museums, which first organized in south region of Kyrgyzstan.

Совет мамлекети Улуу Ата Мекендик согушту жениш менен аяктагандан кийин тынчтыкта өнүгүүнүн жолуна киришип, башкы тапшырма катары элдик чарбаны кайра куруу, экономиканы жана маданиятты алдыга жылдыруу биринчи планга коюлду [1.114.].

1946-жылдын мартында СССРдин Жогорку Советинин 1946-1950-жж. Элдик чарбаны калыбына келтирүү жана өнүктүрүүнүн төртүнчү беш жылдык планы иштелип чыгарылган. Бул планы ишке ашыруу үчүн Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин 1946-жылдын августунда өткөрүлгөн XI сессиясында республиканын да төртүнчү беш жылдыгынын планы талкууланып бекитилет. Бекитилген пландык тапшырмалар чындыгында абдан чоң эле. Анткени жаңы беш жылдыкта бир катар ири жана орто ишканалардын, оор жана женил өнөр жайлардын, электростанциялардын курулушу каралган. Аны менен катар өлкөдө маданияттын курулушуна да көңүл бурулуп чоң өлчөмдөгү каражат бөлүү жагы каралган [1.121.].

Башка советтик республикалардын катарында Кыргызстандын эмгекчилери да чоң кыйынчылыктар менен төртүнчү беш жылдыкты аткаруу күрөшүнө тартылды. Көрүлгөн аракеттердин кыйшаюусуз жогорку темп менен көтөрүлүшүнүн натыйжасында маданият мекемелери кеңейди жана эмгекчилерди коммунисттик тарбиялоонун зарылчылыгынын күчөшү бул мекемелердин алдына жаңы талаптарды койду.

Ага байланыштуу калкты маданий жактан тейлөө иштерин жетектөөнү жакшыртуу максатында союздук республикаларда маданий-агартуу иштери боюнча комитеттер түзүлдү. Башка республикалардын катарында 1945-жылдын ноябрында Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар Советинин алдында да маданий агартуу мекемелеринин иштери боюнча Комитет уюшулат.

Албетте бул Комитеттер элдик чарбаны калыбына келтирүү жана өнүктүрүү боюнча төртүнчү беш жылдыктын планында камтылгандай совет элинин маданиятыш мындан ары көтөрүү маселесине көңүл бургандыгынан улам келип чыккан.

1947-жылдын 18-февралында Кыргыз ССРинин Министрлер Совети «Маданий-агартуу мекемелери-

нин иштеринин абалы жана жакшыртуунун чаралары жөнүндө» токтом кабыл алат. Ошол эле жылдын 15-майында Кыргызстандын ЦК КП (б) Бюросунун да жогорудагы токтомго окшош токтому кабыл алынат.

Мына ушул токтомдорду анда көрсөтүлгөн иш-чараларды ишке ашыруу үчүн облустук, райондук партиялык комитеттердин жана Эмгекчилердин облустук, райондук депутаттарынын Совета конкреттүү түрдө жетектөөнү колго алышат.

Бул мезгилдерде өлкөнүн аймактарында маданий-агартуу мекемелеринин катарындагы китепканалардын, айылдык клубдардын ишин жакшыртуу менен катар жаңы маданий очокторду түзүүгө да көңүл бөлүнө баштайт. Жаңы маданий очоктордун катарында музейлерди уюштуруу иштери жолго коюлат.

Түштүк аймакта музей мекемелери революцияга чейин болгон эмес. Анткени менен түштүк аймакты ар тараптуу иликтөөгө алган окумуштуулардын, саякатчылардын баалуу эмгектери, эскерүүлөрү, алар тарабынан тарыхый-маданий эстеликтерди коргоодогу Кыргызстанда жана анын түштүк аймагында жүргүзгөн иш-аракеттери аркылуу музейлер үчүн коллекционерлөө ишин жүргүзүүдө жана бүгүнкү музей экспозицияларынын структуралык түзүлүштөрүн бекемдөөдө, музейлердин илимий мекеме катары калыптанышынын алгачкы фундаменти туптеле баштаган деген ишеничтүү логикалык тыянагыбызды чыгарсак болот.

Мында аймактын тарыхы тууралуу чыгыш таануучу, Орто Азия тарыхын ырааттуу изилдөөгө негиз салган окумуштуу Бартольддун эмгектериндеги тарыхый маалыматтар окумуштуулар Н.Н.Пантусов, Н.Н.Остроумов, Л.А.Зимин, В.Орлов, В.И.Масальский, А.Симонов, Е.Л.Марков, С.Р.Конопко, В.Орловдордун эмгектери жана тарыхый-архитектуралык маданий эстеликтерди сактоо аларды коргоо, тизмелөө иштерин жүргүзгөн В.Л.Вяткин, М.Е.Массон, В.Д.Городецкий Б.Н.Засыпкин, Б.П.Денике ж.б. окумуштуулардын эмгектери абдан баалуу [5.].

Мындай баалуу эмгектердин катарына геолог И.В.Мушкетовдун Орто Азияны, жакынкы Чыгышты өзүнө тарткан Жалал-Абаддагы минералдык булактар, дары суулар жөнүндө жазган маалыматтарын кошууга болот [2.].

Ал эми Оштогу Сулайман тоосу биздин кез карашыбызда туштукте музей мекемеси пайда болгонго чейин эле алгач ачык асман алдындагы музей табигый, тарыхый шарттарда мурун эле калыптанган. Фергана өрөөнүндө гана эмес бүтүндөй Орто Азияга

ыйык жай катары белгилүү болгон Сулайман тоосу, анын айланасындагы тарыхый-архитектуралык, маданий жайлар мезгил аралыгында улам иликтенип, изилденип түрдүү материалдар топтолуп келе берген. Ошентсе да советтик мезгилдин учурунда Өзбекстандын Самарканд шаарларынын жана башка тарыхый-маданий жайларынын катарында ачык асман алдындагы музейлер катары негедир аталбай келгени таңкалыштуу [12.69].

Советтик мезгилдин алгачкы жылдарынан эле түштүктө илимий аймак таануунун алгачкы кыймылдары башталган. Эгерде мындай кыймыл дар ишке ашкан болсо жыйынтыгында музейлердин аталган аймакта эчак эле пайда болушуна алып келээри шексиз болчу. Анткени 1929-жылдын ноябрь айында окумуштуулар Н.П.Сажина; В.Э.Поярковалардын демилгеси менен Ош облустук округунун аткаруу комитетинин алдында курамы 18 адамдан турган Кыргызстанды изилдөө боюнча республикалык коомдун бөлүмү түзүлөт. Округдук музейди уюштуруу боюнча аймак таануу коллекцияларын жыйноо иштери башталганы менен бир катар объективдүү себептерге байланыштуу музей ачуу иши жүзөгө ашырылбай калат [8.].

Иликтөө учурунда Кыргызстанды иликтөө боюнча республикалык коомдун иши тууралуу дагы да жеткиликтүү маалыматтарга ээ боло алган жокбуз. Биздин кез карашыбызда жогоруда аталган окумуштуулардын аракеттери 1925-жылы Караколдо уюштурулган край таануу коомунун ишинин жүргүзүлүшүнө абдан эле окшошуп кетет.

Мындай көз караш менен алганда демек ошол мезгилде Кыргызстандын түндүк, түштүк жагында да аймак таануу кыймылдары активдүү башталып, край таануу музейлерин уюштурууга аракеттер бирдей эле көрүлө баштагандай.

Тилекке каршы жогоруда белгиленгендей өлкөнүн түштүк аймагында музей ишин уюштуруу аракеттери согуш мезгилине чейин ишке ашырылбай калган жана бул ошол кездеги аракеттердин сөлгүн жүргүзүлгөндүгү менен да шартталышы мүмкүн.

Ошентип аймакта музей уюштуруу идеясы 20-жылдардын аягынан 1930-жылдардын башталышынан пайда болгону менен улуу Ата Мекендик согуштан кийинки мезгилде гана уюштурулган. Ага байланыштуу иликтөө ишибиздин багытын 40-жылдардын ортосунан тарта Совет бийлигинин Улуу Ата-Мекендик согуштан кийин негизги көнүлдү бөлүнгөн айыл чарбаны калыбына келтирүү боюнча жогоруда белгиленген иш-чараларын терендетип иликтөөгө аракет жасайбыз.

Белгилеп кетүүчү жагдай ошол учурда совет өлкөсүндө эми гана тынчтык орногон мезгилде түрдүү кыйынчылыктарга карабастан элге билим берүү, илимий жана маданий-агартуу мекемелери боюнча өнүктүрүүнүн төртүнчү беш жылдыгында белгиленген тапшырмалар иш жүзүнө ашырылган.

1947-жылдын 14-апрелинде Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин республикада эл чарбасынын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн мамлекеттик планы жөнүндө №349 токтому иштелип чыгат. Токтомдо элдик чарбаны өнүктүрүү жана калыбына келтирүүдөгү планына ылайык негизги мамлекеттик

көрсөткүчтөр бекитилип, айыл-чарба, өнөр-жай, маданий-агартуу, билим берүү тармактарында аткарылуучу иштер белгиленген мамлекеттик планга ылайык областтар боюнча көрсөтүлөт [6.7-21.].

Аталган токтомдун негизинде иштелип чыккан «Маданият, саламаттыкты сактоо» деп аталган тиркеменин атайын «Музейлер» бөлүгүндөгү жалпыланган республикалык долбоорунда 1947- жылга облустарда музей ачуу көрсөтүлөт [7. 32.].

Бирок, тиркемеде көрсөтүлгөн эки музейдин кайсы облустарда ачылышы так жазылган эмес. Жергиликтүү аткаруу бийлигинин чечимдери бул жерде аныктоо киргизүүгө көмөк берди. Анткени алардын чечимдеринде музейди ачуу аракети ушул токтомдун негизинде иш жүзүнө ашырылып жаткандыгы баса белгиленген.

Аталган облустарда аймак таануу музейлерин ачуу иштери темендегудей зарылчылыктардын негизинде келип чыккан. Биринчиден советтик Кыргызстанда маданият тармагынын бир бөлүгү болгон музей мекемелеринин кенейишин, аймак таануу иштеринин активдешкенинен кабар берген. Анткени жогоруда белгиленип кеткендей совет мезгилине чейин жана совет мезгилинин кыркынчы жылдарына чейин да туштук аймакта атайын музей мекемеси болгон эмес.

Экинчиден Жалал-Абад жана Ош облустары аймактын борбору болуп тургандыктан да элдин руханий-маданий көрөңгөсүн жогорулатуучу маданий жайлардын катарында музей мекемесинин болушу да шарттуу түрдө керек эле.

Үчүнчү жактан алып Караганда бул мекемелер аркылуу бийликтин саясий-агартуу, үгүттөө, идеологиялык иштеринин жүргүзүлүшү ыңгайлуулукту жараткан. Себеби совет бийлиги 20-жылдардын экинчи жарымынан тартып эле музейлерди идеялык жактан массага таасир кылуучу инструментке айлануу процесси жүрө баштаган. Ошондуктан да совет өлкөсүнүн жакынкы жана алыскы аймактарында облустук аймак таануу деп аталган музейлердин бирдиктүү тиби пайда боло баштаган.

Анткени 1940-жылдардын акырында 50-жылдардын башталышындагы Сталинчиликтен арылуу процесси коомдук турмушка, анын ичинде руханий турмушка оң таасирин тийгизип жандандырганы менен Н.С.Хрущевдун тушунда деле нурдагыдай эле маданиятты буйрукчул идеологияга кызмат кылдыруу аракети улантыла берген.

1945-жылдын июнь айында Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар Советинин жана Эмгекчилер депутаттарынын областтык Советинин аткаруу комитетинин алдында тиешелүү маданий-агартуу иштери боюнча башкармалык жана бөлүмдөр уюшулат [13.89-90.].

Аталган областтык бөлүмдөрдүн иши негизинен маданий-агартуу иштерине багытталып бул жактагы иштер, айрым маселелерди чечүү алардын жоопкерчилигине түздөн-түз жүктөлгөндүгү менен маанилүү болгон. Ошондуктан да маданий-агартуу мекемелеринин катарында музейлерди уюштуруу маселесин чечүү да жогоруда белгиленип өткөндөй Ош, Жалал-Абад областтык Советинин аткаруу Комитеттеринин алдындагы маданий-агартуу иштери

нин бөлүмдөрүнө тапшырылат.

Түштүктө музей уюштуруу аракеттери адегенде Жалал-Абад облусунан башталган. Бул учурда Жалал-Абад облусунун аймактарында согуштан кийин баштагы чакан өнөр жай (эт комбинаты, сүт, нан заводдору, тамеки ферменттөөчү заводдор, жашылча-жемиш консервалоочу) ишканалары кеңейтилшт, жаңы ири ишканалар курула баштаган мезгил эле [3.].

Аталган аймактын борборунда музей уюштуруу ишин облустук Советинин аткаруу комитети колго алып, алдын ала музей үчүн жай караштырыла баштайт.

Ошентип 1947-жылдын 27-ноябрында Эмгекчилер депутаттарынын Жалал-Абад областтык Советинин аткаруу Комитети облустук аймак таануу музейин уюштуруу жөнүндө №596 чечимин кабыл алат. Чечимде Кыргыз ССР Министрлер Советинин 1947-ж. 14-апрелиндеги элдик чарбаны калыбына келтирүү планына ылайык кабыл алынган №349 токтому баса көрсөтүлөт.

Чечимдин 1-пунктунда ошол эле жылдын 15 ноябрынан облустук край таануу музейин уюштуруу жана убактылуу пионерлер үйүнүн бир бөлмөсүнө жайгаштыруу каралат. Областык музейди кармоо үчүн (штаттык бирдиктер, чыгымдардын сметасы) жалпы суммасы 12200 сомду түзгөн сметасы тиркелип, музейдин алгачкы директорунун милдетин аткаруучу болуп Р.Р.Слободенюк дайындалат.

Маданий билим берүү иштеринин областтык бөлүмүнө жана областтык аймак таануу музейинин директорунун милдетин аткаруучу Р.Слободенюкка:

- 5-декабрдан кечиктирбестен музейдин экспозициясынын тематикалык планын иштеп чыгуу жана аны Эмгекчилер депутаттарынын областтык советинин аткаруу комитетине көрсөтүү жана бекиттирүү;
- ушул жылдын 5-декабрынан кечикпей областтык музейдин аппаратын жумушчулар менен толуктап, экспонаттарды жыйноого киришүү жагы милдеттендирилет.

Ал эми райондук, шаардык жана айылдык кеңешинин эмгекчилер депутаттарынын аткаруу комитеттерине, колхоз төрагаларына, жергиликтүү өндүрүш мекеме жетекчилерине областтык музейге керектүү экспонаттарды чогултууда ар тараптан көмөк көрсөтүп, даярдалган продукцияларынан бирден түрүн музейге акчалай төлөм аркылуу берүү маселелери жүктөлөт [4.].

Жогорудагы чечимден соң Жалал-Абадда алгачкы жолу областтык аймак таануу музейи негизделип, аймакты ар тараптуу чагылдырууга киришүүсүнүн биринчи аракеттери башталат.

Ош областында болсо музей уюштуруу аракеттери 1948-жылдын экинчи жарымынан көрүлө баштайт.

Эмгекчилер депутаттарынын Ош областтык Советинин аткаруу комитетинин кезектеги жыйынында СССР Министрлер Советинин 26.02.1948-ж. «Республикаларда маданий-агартуу мекемелеринин ишин жакшыртуу боюнча чаралар жана кемчиликтер» жөнүндөгү токтомунун аткарылышын иш жүзүнө ашыруу тууралуу Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин 20.08.1948-жылдагы №817 токтомунун Ош областында аткарылышынын абалын кароодон башта-

лат.

Жыйында кептеген райондук, шаардык, айылдык Кеңештеринин эмгекчилер депутаттарынын маданий-билим берүү мекемелердин маанисин, ордун түшүнбөй баалашпагандыгына байланыштуу маданий-агартуу мекемелерин ачуу, жайылтуу планы иш жүзүнө ашырылбай кечеңдетилип жатканы баса белгиленет. Мында 1-сентябрга чейин ачылбай келе жаткан башка маданий агартуу мекемелеринин катарында Ош шаарында аймак таануу музейи да белгиленет. Жыйындын журушунда айрым райондордун жетекчилерине карата Кыргыз ССРинин ток- томдорун иш жүзүнө ашыруу аракеттери четке кагылып жатат деген өтө эле күчөтүлгөн сындар да айтылып өтөт.

Ошол учурдагы жыйындын журушу советтик мезгилдин саясий буйрукчул катаал тартибинен ачык кабар берип турат. Анткени аталган маданий-агартуу мекемелерин ачууга ылайыктуу шарттар ал мезгилдерде тузулган эмес. Ал эми мындай жагдайдын болушу ишти аткарууда олуттуу маселе жараткан.

Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин 1947-жылдын 14-апрелинде 1947-жылга карата Кыргыз ССРинин элдик чарбасынын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн мамлекеттик планы жөнүндө №349 токтомун дыкат иликтеп көргөнүбүздө Кыргызстанда маданий иш-чараларды ишке ашыруудан башка саламаттыкты сактоо мекемелерине, экономикага, айыл-чарба тармагына ж.б. маселелерге байланышкан абдан эле көп маселелерди иш жүзүнө ашыруунун пландары өзүнчө эле томдук болуп түзүлгөн. Бирок мына ушул иштер кайсы ресурстардын негизинде, кандай шартта ишке ашырылышы дээрлик каралган эмес. Мындай көрүнүш биздин кез карашыбызда ошол кезде Советтик Союздун курамындагы бардык эле Республикаларда өкүм сүргөн болуу керек.

Ошентип Эмгекчилер депутаттарынын Ош областтык Советинин аткаруу комитетинин 07.09.1948-жылда өткөрүлгөн бул жыйынында жогоруда белгиленген кемчиликтерди түзөтүү үчүн №726 чечими кабыл алынат. Анда 1948-жылга элдик-чарбанын планында каралган маданий-агартуу мекемелерин 1-октябрдан кечиктирилбестен ачуу маданий-агартуу ишинин облустук бөлүмүнө, Эмгекчилер депутаттарынын Ош шаардык Кеңешине милдеттендирилет [9. 99-100-101].

Чечим жыйынтыгында белгиленген күнгө карата маданий-агартуу мекемелерин ачуу үчүн тиешелүү райондук, областтык аткаруу комитеттери тарабынан тынымсыз аракеттер көрүлөт. 13.09.1948-жылы «Ош шаарында областтык край таануу музейин ачуу жөнүндөгү» Эмгекчилер Депутаттарынын Ош областтык советинин аткаруу комитетинин №770 чечими кабыл алынат [10. 98.]. Маданий агартуу иштеринин Ош облустук бөлүмүнүн буйругуна ылайык Эмгекчилер депутаттарынын Ош шаардык Кеңешине областтык аймак таануу музейи үчүн эски шаардын бөлүгүндөгү Тельман көчөсүндө (азыркы А.Навои көчөсү) жайгашкан шаардык коммуналдык чарбанын карамагындагы мурунку мечиттин имаратын 20-сентябрга чейин бошотуп берүү милдеттендирилет. Ал эми Кыргыз ССР Министрлер Советинин 1948-жылдагы №1132 телеграммасына ылайык, 20-сентябрдан

Телейкен, Өзгөн, Фрунзе райондорунун маданият үйлөрүнүн бирден инструкторлорун кыскартуу жолу менен музейдин 3 штаттык бирдиги менен камсыздоо жагы да каралат.

Чечимдин 5-пунктунда 20-сентябрга чейин музейдин штаттык бирдиктерин бекитүү, ал үчүн атайын кадрларды тандоо жана комплекtee иштери да маданий агартуу иштеринин облустук бөлүмүнө милдеттендирилет. Чечимдин акыркы 7-пунктунда Кыргыз ССР Министрлер Советинин ушул чечимди бекитип берүүсүн суроо менен аяктайт. Бирок иликтөө мезгилинде Кыргыз ССР Министрлер Советинин аталган чечимди бекитип бергендиги тууралуу архивдик маалыматтар кездешкен жок. Ошого карабастан Эмгекчилер Депутаттарынын Ош областтык советинин аткаруу комитетинин №770 чечими музейдин алгачкы жолу түптөлүшүндөгү биринчи документ деп табылышына негиз түзүшү талашсыз.

Ошондой эле ушул чечимдер Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин 1947-жылдын 14-апрелиндеги №349 токтомунда 1947-жылдар ичинде эки музейди ачуу иши түштүк аймактагы Ош, Жалал-Абад областтарынын борборун назарда тутуп пландалган деп жыйынтык чыгаруубузга да түрткү берет.

Жогоруда айтылгандай Эмгекчилер Депутаттарынын Ош жана Жалал-Абад областтык Кенештеринин аткаруу комитеттеринин 1947-1948-жылдагы чечимдери аймакта музей уюштуруу жөнүндө биринчи жолу конкреттуу турде кабыл алынган негизги тарыхый документ деп ишенимдүү айтууга болот. Ушул аныкталган маалымат же тарыхый факт бүгүнкү күнгө чейин өзгөчө Оштогу музейдин алгачкы не-

гизделген жылы боюнча айтылып келген түрдүү, так эмес маселелерге акыркы чекитти коет.

Адабияттар:

1. А.Каниметов, И.Н.Шерстюк «История Киргизской ССР» Под редакцией профессора А.А.Чукубаева Издательство «Мектеп» Фрунзе 1974.
2. Жалал-Абад шаарынын экскурсиялык текста 1985.
3. Жалалабат облусу Энциклопедия Бишкек 2003.
4. Жалал-Абад облустук мамлекеттик архиви. Фонд 253, Опись 1, дело 1.
5. Захарова А.Е. «Историко-культурное наследие г.Ош» (конец XIX- начало XX вв.) Автореферат Бишкек-1999.
6. КР БМА Фонд 350, Опись 17 (с), ед.хр.376.
7. КР БМА Фонд 350. Опись 17 е., ед.хр. 376, 32-б
8. Ошский объединенный историко-культурный музей-заповедник Проспект Фрунзе «Кыргызстан» 1987. Авторский коллектив: С.А.Асанканова, Е.В.Дружинина, А.Е.Захарова, В.И.Коробейников, А.И.Кунин (рук. колл.) А.Т.Турдуев
9. Ош облусунун мамлекеттик архиви. Фонд 394., оп.1, ед.хр. 26.
10. Ош облусунун мамлекеттик архиви. Фонд 394., оп.1, ед.хр. 26.
11. С.Юсупов «Очерк истории культурно-просветительной работы в Советском Киргизстане» Изд. «Кыргызстан» Фрунзе 1965.
12. Ош и древности Южного Кыргызстана Бишкек «Мурас» 2000 выпуск 5.
13. Т.И.Старусева «Истории организации и деятельности музеев Кыргызстана в 1940-1970-е годы Материалы научной конференции посвященной 70- летию со дня рождения профессора С.А.Аттокурова.

Рецензент: т.и.д., профессор Осмонов О.